

Съобщенията за Русия в българския печат от втората половина на XX век (към въпроса за използването на евиденциалността)¹

Максим М. Макарецев (Москва)

В статията описват се изменения в стратегията на използване на несвидетелски форми в официалната газета на Болгарската комунистическа партия „Работническо дело“ (с 4 март 1990 г. носи названието „Дума“). Основният тезис на статията: измененията в общественно-политическата живот (т.е. промени в общественото съзнание) оказали влияние на използване на несвидетелски форми. Ако до перестройката в СССР и до „промените“ в България советските източници възприемали като еднозначно обективни, и, съответно, в съобщенията от СССР на основа на советските източници по преимущество използвали свидетелски форми (аорист и имперфект на *-x/-ш/-ø*), то в 1988–1990 г. г. наблюдаваме интервенция на несвидетелски форми, в това число и форми без вспомогателно глагол в трето лице (*Aux⁻*) в областта на текстовете, където преди използвали изключително свидетелски форми (например, съобщенията за срещи на по-високо ниво). Преломният етап в този процес може да се счита август 1991 г., когато форми *Aux/Aux⁺*, първоначално и ненадолго, стават основни в съобщенията за събитията в Советския Съюз.

The article is dedicated to changes in strategies of using unwitnessed evidentials in Bulgarian Communist Party official newspaper “Rabotničesko delo” (renamed as “Duma” on March, 4th, 1990). The main idea is that the socio-political changes deeply influenced the usage of unwitnessed evidential forms. While before the Soviet perestrojka and “the changes” in Bulgaria the Soviet sources were referred to as objective par excellence and the forms used in the news based on them almost exclusively were witnessed evidentials, in 1988–1990 intervention of unwitnessed evidentials (both with and without auxiliary) into them becomes obvious. The breaking point in this process is August 1991 when unwitnessed evidentials become default forms in the news from the USSR, though not for a long time.

Ключови думи: евиденциалност, структура на текста, дискурсивен анализ на текста, българска граматика, политическа лингвистика

¹ Работата е създадена в рамките на Програмата на Отделението по исторически и филологически науки към Руската академия на науките „Конструкция и динамика на текста во времени и пространство: Балкано-балто-славика“.

0. Увод

Евиденциалността е функционално-семантична област, към която се отнасят средствата за посочване на източника на информацията. От тази област в българистиката традиционно се разглеждат основно свидетелските/несвидетелските форми на глагола (*преизказване*) (основната библиографията по проблема вж. във Фридман 2001; Филдер 2001; Ницолова 2007). По-рядко се анализират лексикалните маркери на източника на информацията (*кай, май, според* – вж. Куцаров 1978; Кехайов 2008; Макарцев 2008).

(Не)посочването на източника на информацията е следствие от избора на говорещия, а следователно върху функционирането на евиденциалността влияят и прагматични фактори. Затова смятам, че функционирането на евиденциалността в даден текст трябва да се изследва в рамките на дискурсивен анализ, който да отчита и такива елементи на извънезиковата реалност като статута на говорещия, мястото и времето на събитията, за които той говори, а между многото други фактори също така и идеологическите му нагласи. В рамките на настоящата статия бих искал да разгледам как се променя използването на граматичната евиденциалност в официалния вестник на Българската комунистическа партия „Работническо дело“ (от 4.04.1990 преименуван като в. „Дума“) в съобщенията от/за Съветския съюз и неговите държави наследници (предимно Русия) по време на големите промени в обществения живот в България и СССР/ОНД и Прибалтика в края на 80-те – началото на 90-те години. Подтик за такава работа ми даде последната статия на американския лингвист В. Фридман, в която той разглежда как се е променяло използването на адмиративните форми в албански електронни медии в Косово в условията на променящата се вътрешно- и външнополитическа реалност през 1994–2000 (Фридман 2011).

Общоизвестно е, че медиите са средство за въздействие и че това е отразено в техния език (ще споменем само няколко важни сборника по тази проблематика, където има и основна библиография по темата: ван Дайк 1986; ван Дайк 1988; Колство 2009). Но изключително важен е въпросът как се осъществява това въздействие и какви езикови средства се използват. Българският език е развил специални морфологични форми, за да показва дали говорещият е бил свидетел на това, за което говори; дали той се доверява на предаваната от него информация. Фактически, само като използваме свидетелски или несвидетелски форми (т.е. формите с морфологичния елемент *-х/-ш-* или *л-*формите), можем да превърнем едно авторитетно твърдение в съмнително². На използването на (не)свидетелските форми в българските медии са посветени много изследвания, сред които ще споменем статиите на Е. Георгиева (Георгиева 1985); Ив. Васева (Васева 1995); С. Стоичкова и Е. Чаушева (Сто-

² При това, разбира се, няма да подценяваме и други езикови средства, като дискурсивни маркери, стилистически обогрени думи, пунктуация, интонация (ако текстът се произнася) и прочее.

ичкова, Чаушева 1995); Р. Шопов и С. Вълкова (Шопов, Вълкова 1995); Р. Ницолова (Ницолова 1998); А. Замбова (Замбова 2000); Й. Дапчева (Дапчева 2003); Е. Метева-Русева (Метева-Русева 2009). Както подчертават Р. Шопов и С. Вълкова, с използването на несвидетелските форми достоверността на събитието се разклаща, то се превръща в недостоверно, не-събитие (Шопов, Вълкова 1995: 223). И обратно, ако използваме свидетелски форми, можем да представим едно събитие като по-достоверно. (Не)достоверност на събитието е само един от многото семантични оттенъци в българските (не)свидетелски форми, други такива параметри са също така и собствена/несобствена реч, по-малко/по-голямо учудване и др., които заедно могат да влязат в рамките на по-малко/по-голямо дистанциране от описваното събитие.

Известно е твърдението, че в българския печат до 1989 е действало едно специално прагматично правило: в съобщенията от Съветския съюз са се използвали само свидетелски форми, а в съобщенията от западни агенции (Асошиейтед прес, Ройтер и др.) са се използвали освен това и несвидетелски форми (Стоичкова, Чаушева 1995: 259; Замбова 2000: 108; Ницолова 1998; Ницолова 2007: 178–181). Р. Ницолова пише, като се позовава на С. Стоичкова и Е. Чаушева, че несвидетелските форми в съобщения от Запад са се използвали „да се изтъкне определена дистанция спрямо предаваната информация, за да се избегне поема на отговорност“ (Ницолова 2007: 179), което се е правело по идеологически причини. Макар и несвидетелските форми да не възлизат на 100% от всички глаголни форми в съобщенията от Запад, все пак в сравнение с материалите от Съветския съюз, където за определени периоди те практически отсъстват, разликата е много голяма. Тази работа е опит да се покаже как и защо настъпват промените във функционирането на евиденциалността в българските вестници в края на осемдесетте и началото на деветдесетте години на миналия век.

1. Формите

В предлаганото изследване се отчитат два типа несвидетелски форми: със спомагателен глагол в трето лице и без спомагателен глагол. Традиционно в българската граматика формите от типа *писал съм*, *писал е* се описват като „минало неопределено време“ или перфект (в изреченията като 1):

(1) Иван е ходил в Москва три пъти.

Възможността такива форми да се използват при предаване на незасвидетелствани събития е отбелязана още от Л. Андрейчин в неговата „Основна българска граматика“. Той пише: „За да изразим едно действие в миналото като лично твърдение, дори да не сме били негови непосредствени свидетели, минало свършено (аорист) не се употребява, а за тази цел се използва минало неопределено време (перфект). Например: *Той вчера е заминал от София* – пряко изказване на едно незасвидетелствано действие, за разлика от *Той вчера замина от София* – пряко изказване на едно засвидетелствано действие и *Той*

вчера заминал от София – преизказване на едно незасвидетелствано действие“ (Андрейчин 1949: 208)³. По-подробно такива форми „за лично твърдение“ със запазен спомагателен глагол в трето лице са разгледани в американската лингвистика (Филдер 1995; Фридман 2001). Авторите посочват, че „лично/нелично твърдение“ не е единственото нещо, по което се различават тези форми, голяма роля играят също така и дискурсивни фактори: при равни други условия формите без спомагателен глагол в трето лице предават действия от първи план (*foreground*), а тези със запазен спомагателен глагол – втори план (*background*).

Допълнително, за да се подчертае недоверието спрямо предаваната информация, може да се използва тъй нареченият дубитатив, или недоверчиви/инвертитативни форми от типа *писал съм бил, писал бил* (Герджиков 1984: 13; Ницолова 2007: 154–158).

И така, основните форми, между които се прави избор в свързан разказ за събития в миналото, са:

1) свидетелски (минало свършено и минало несвършено, или аорист и имперфект): *писах, писа/пишех, пишеше*. Такива форми означават лично твърдение, лично засвидетелствана информация; информация, дълбоко навлязла във фонда на личното знание на говорещия (Ницолова 2008: 322) – или пък информация, която говорещият иска да представи като такава;

2) несвидетелски със запазен спомагателен глагол: *писал съм, писал / пишел съм, пишел е*. Такива форми означават лично твърдение, незасвидетелствана лично информация, информация за някакви действия в миналото, за която говорещият не иска да носи отговорност, но от която също така не иска да се дистанцира прекалено. Освен това такива форми могат да имат класическо перфектно значение (действие в миналото, резултатът на което е актуален сега) и значение на предположение (същински конклузив, по-подробно вж. Куцаров 1994). Ситуацията се усложнява поради това, че в една и съща форма в даден контекст значенията може да съвпадат, напр. перфектно и „лично твърдение“ за незасвидетелствано действие. За настоящото изследване отчетох само формите, които не биха могли да се заместят с аорист, дори ако действията се описват като засвидетелствани. За л-формите със запазен спомагателен глагол ще използваме абривиатурата на Г. Филдер: *Aux*⁺;

3) несвидетелски без запазен спомагателен глагол: *писал съм, писал / пишел съм, пишел*: тези форми означават по-голямо дистанциране от съобщаваната информация, понякога – съмнение, недоверие, несигурност, ирония, а също така, по-рядко – изненада (адмиратив – Алексова 2003). За тях ще използваме абривиатурата *Aux*⁻.

Като допълнителни може да се използват формите за сегашно време (сегашно историческо) и дубитатив от типа *бил съм писал, бил писал / бил съм пишел, бил пишел*.

³ Цитираме тази книга по достъпния ни руски превод.

2. Функциониране на формите

Като материал за настоящата статия са използвани броеве на „Работническо дело“, официален орган на БКП (от 4 март 1990 г. преименуван на в. „Дума“), от въпросния период. Поради официалния характер на вестника се очаква, че употребата на формите в него отразява желанието от партията узус и затова промените в езика ще отразяват и промените в съзнанието на хората и в политическата реалност на НР България. За да покаже динамиката, анализирах повече от 200 вестникарски статии и бележки от различни години⁴. Материалът отразява годините от 1985 до 1993 г., от всяка година избрах примерно по една седмица (понякога по-малко). Между анализирания броеве има както такива, които отразяват по-спокойни периоди на „перестройката“ в Съветския съюз, когато няма събития, които да предизвикват сериозен резонанс (септември 1985 г., ноември 1987 г., февруари 1988 г., май 1989 г., март 1990 г. и февруари 1992 г.), така и периоди на сериозни сътресения. На 26 април 1986 г. избухва Чернобилската АЕЦ – анализирани са броеве на вестника от следващата седмица, в които се появяват оскъдни редове с информация; на 19 август 1991 г. в Съветския съюз Държавният комитет по извънредното положение прави опит за преврат (рус. *путч ГКЧП*), което получава сериозен резонанс в света и в България в условията на настъпилата гласност; на 3–4 октомври 1993 г. се извършва държавен преврат в Руската федерация, когато по нареждане на Б. Елцин армията превзема сградата на руския парламент. Аз анализирам броевете от 11–16 октомври, когато гърмежите на оръдията са вече отшумели и кореспондентите допълват предишните си коментари с нова информация.

2.1. 1985–1987 г.

В броевете от 1985 г. не открихме нито една *Аих* форма. Първите броеве, в които намираме такива форми, са посветени на чернобилската катастрофа (1986 г.). Формите без спомагателен глагол се използват при описание на „слухове, разпространявани на Запад“, за голямо количество жертви (и в двата случая се използва дубитатив):

(2) Някои агенции на Запад разпространяват слухове, че при аварията в АЕЦ били загинали хиляди хора. Както вече бе съобщено, фактически са загинали двама души и само 197 са хоспитализирани. От тях 49 са напуснали болницата след изследване. Предприятията, колхозите, совхозите и урежденията работят нормално (РД, год. LX, № 121, четвъртък, 1 май 1986).

⁴ Материалът е експерпиран от „Работническо дело“: №№ 244–251 (1–8.09.1985); 117–123 (27.04–3.05.1986); 313–319 (9–15.11.1987); 49–54 (18–23.02.1988); 122–128 (2–8.05.1989); 60–66 (1–7.03.1990); „Дума“: 209–211 (19–22.8.1991); 49–51 (27–29.02.1992); 237–242 (11–16.10.1993). Анализирах съобщения от съветски/руски източници (след 1991 г. – от източници в рамките на ОНД и Прибалтика) за събития, свързани с СССР (след 1991 г. – Русия, ОНД и Прибалтика). Изключват се съобщенията за спортния живот, понеже това е друг, отделен вид на дискурса, неподчинен в такава степен на идеологията.

(3) Постоянният представител на СССР при ООН отхвърли разпространяваните от някои агенции на Запад слухове, че при аварията били загинали хиляди. В действителност са загинали двама души, 197 са хоспитализирани, от които 49 са напуснали болницата, след като са им били направени изследвания (РД, год. LX, № 122, петък, 2 май 1986 г.).

Фактически тук става дума за прерзказ на едни съобщения от Запад, в които става дума за катастрофата⁵.

След това не намираме *Аих* чак до 1987 г.⁶, когато в една статия за близнаци от епруетка намираме пет такива форми наведнъж:

(4) Навремето майката на Кирил и Руслан е била оперирана, след което не е могла вече да има деца. Учените и специалистите от Лабораторията за ранен ембриогенез в споменатия център се притичват на помощ. Там от нейния организъм взели яйцеклетка и я поставили в епруетка, като „добавили“ и полова клетка на съпруга. След оплождането върнали ембриона в организма на жената, а след определения от природата срок тя родила близнаци (РД, год. LXI, брой 317, петък, 13 ноември 1987 г.).

Тук несвидетелските форми предават събития, станали относително отдавна. Интересен е фактът, че журналистът все пак избира несвидетелските форми без спомагателен глагол, макар че няма основание за съмнение във факта на зачеването на близнаците в епруетка, а информацията е получена от съветския вестник „Труд“, т.е. идеологически достоверен извор. Тъй като в статията не става дума за релевантни за политиката и идеологията събития или изказвания, остава ни да приемем, че в подобни текстове употребата на (не)свидетелски форми не се е подчинявала толкова на идеологията, а по-скоро изборът на формите е принадлежал на журналиста. Такива текстове в

⁵ Не е свързано непосредствено с дадената статия, но е важно да се отбележи, че в „Работническо дело“ за пръв път информацията за аварията се появява едва на 1 май, като самата катастрофа става на 26 април 1986 г. Това означава, че пет дена българските граждани нямат достъп до информацията, която може да е жизнено важна за тях и техните близки в Украйна. Още повече, че първото съобщение в броя от 1 май започва по следния начин: „На Чернобилската атомна електростанция продължават работите за ликвидиране на последиците от станалата авария“ – тоест се очаква, че читателите на вестника трябва да са получили информацията от друг източник. При това другата информация от Съветския съюз се дава оперативно: за посещението на министъра на външните работи на ЧССР Б. Хньоупек на 26 април; за успешното скачване на космическия кораб „Прогрес-26“ с орбиталния пилотиран комплекс „Мир-Союз Т-15“ на 27 април и други събития аудиторията на „Работническо дело“ научава още на следващия (или дори същия) ден, а катастрофата се премълчава.

⁶ Тук искам да подчертая, че понеже са използвани само отделни броеве на вестника, напълно е възможно, в други броеве такива форми да се срещат. Но за нас сега е важна честотата на употребата, и материал от една седмица, според мене, е достатъчен, за да се очертаят тенденциите.

„Работническо дело“ се срещат изключително рядко. Фактически става дума за две редки условия за дискурса на „РД“, които се съчетават наведнъж: 1) отдалечени по време събития (обикновено вестникът дава неутрална информация); 2) малък мащаб (обикновено става дума за големи и/или резонансни събития (фестивали, посещения на високо ниво, икономически успехи и т. н.).

Формите със запазен спомагателен глагол от този период се използват предимно като перфектни или конклузивни, но понякога се появяват и несвидетелски *Aux*⁺:

(5) Нощес в 1,26 ч. московско време бе осъществено скачването на космическия кораб „Прогрес–26“ с орбиталния пилотиран комплекс „Мир-Союз Т–15“, съобщи ТАСС. Процесите по скачването са били контролирани от Центъра за управление на полета (РД, год. LX, брой 118, понеделник, 28 април 1986 г.).

По употребата на *Aux*⁺ в този пример можем да разберем, че журналистът не е бил свидетел на скачването и не е бил в Центъра за управление, а цялата информация е получил от официалното съобщение на ТАСС.

Такива форми може да се използват и в преразказ на информация, получена от съветски чиновници. Те например се появяват в съобщението за изявата на Юрий Гремитских, заместник-началника на управлението по информацията към съветското външно министерство:

(6) Той подчерта, че редица страни са се стремили да насочат това обсъждане по конструктивен път. Например Сирия и НДРЙ са излезли с конструктивна инициатива, която е целяла да се придаде на предложената от Пакистан резолюция балансиран, приемлив за всички характер. В техните поправки се е съдържал призив за строго спазване на принципа за ненамеса по отношение на Афганистан и се е приветствувал напредъкът на Женевските преговори за политическо уреждане (РД, год. LXI, брой 317, петък, 13 ноември 1987 г.).

Смятаме, че тук става дума за несвидетелска употреба, а не за перфект, по редица причини: 1) преди всичко подчертаните форми може да бъдат заместени с аорист/имперфект без промяна на темпоралното им значение: Сирия и НДРЙ *излязоха* с конструктивна инициатива, която *целеше* да се придаде на предложената... резолюция балансиран... характер. В техните поправки *се съдържаше* (или, дори по-сполучливо, *се съдържа*) призив... и *се приветстваше* (също така: *се приветства*) напредъкът; 2) обикновено перфектните форми са изключително редки (поради това, че те като правило принадлежат към втория план на дискурса и дават допълнителна информация), а тук се сблъскваме с тяхна концентрация на едно място. Искам да подчертая, че не всички *Aux*⁺ форми можем да отнесем към несвидетелските: първата такава

форма („редица страни са се стремили“) не можем да признаем за несвидетелска, защото без допълнителен контекст не знаем дали тя може да се замести с аористна форма (редица страни *се стремяха*), или тук става дума за отделни еднократни действия в миналото, които се обобщават в перфектната форма (примерно, първо една страна има такъв стремеж, после друга, после трета, но всички за кратък период от време и бързо се отказват).

2.2. 1988–1990

През този период забелязваме интервенция на *Aux*⁻/*Aux*⁺ дори в областите, традиционно запазени за свидетелски форми – в съобщения за официални срещи на високо ниво:

(7) Днес тук се състоя (1) среща на министъра на външните работи на СССР Едуард Шеварнадзе с председателя на Съвета на Европа и министър на външните работи на Португалия Жоау Пирейру и с генералния секретар на съвета Катрин Лалюмиер... В разговора са били (2) обсъдени възможностите на контактите между СССР и Съвета на Европа... Подчертана е била (3) и важноста на политическия диалог... Спирайки се на развитието на общоевропейския процес, двете страни подчертали (4) неговата нарастваща роля като важен фактор на стабилността в Европа. Съветската страна изтъкна (5), че е необходимо да се синхронизират извършващите се в континента промени (РД, год. LXIV, № 62, събота, 3 март 1990).

В съобщението, от което е взет горният разгърнат цитат, свидетелските форми (1 и 5) изпълняват своего рода деиктична функция: те показват, че състоялата се среща е сериозно политическо събитие. Обаче в изложението на редица действия на страните по време на срещата се използват *Aux*⁺ (2–4). Очевидно журналистът не е присъствал на срещата и се е запознал с работните материали по-късно. Докато преди промените в България и гласността в Съветския съюз в съобщенията за подобни срещи се използват само свидетелски форми (при това не е важно дали журналистът е бил поканен), сега виждаме, че става допустимо да се използват и несвидетелски форми от двата типа. Този дребен лингвистичен факт подчертава големите промени в идеологията.

Все пак по това време *Aux*⁻ са доста редки в съобщенията от СССР: например през 1990 г. в общо 32 съобщения с 429 форми (115 свидетелски, 37 перфектни, 314 неутрални: сегашно и бъдеще) има само една *Aux*⁻. Освен това при използване на съветски официални извори български журналисти и през този период често използват свидетелски форми, дори ако не са били свидетели на събитието:

(8) В такава атмосфера преминаха и празничните манифестации на трудещите се в столиците на съюзните републики и всички

големи градове, тържествата по цялата територия на страната (РД, Год. 63, № 122, вторник, 2 май 1989).

2.3. 1991–1993

На 18–21 август 1991 г. в Съветския съюз група високопоставени партийни и държавни дейци правят опит за преврат, за да свалят М. Горбачов от поста президент на СССР и да променят провежданата досега политика на промени в страната. Тук честотата на несвидетелски форми значително нараства. Интересно е, че в броя от 20 август (понеже РД е сутрешен вестник, той не е успял да отрази новината за преврата, разпространена по официалните съветски медии в 6.00 ч. на 19.08.1991 г.) няма *Aux⁻* (може би това отразява неопределената се позиция на редакцията на РД). Формите *Aux⁺* поне за малко се превръщат в основни в съобщения за Русия (общо в трите броя на 20–22.08.1991 в такива съобщения се използват 251 форми, от тях 92 свидетелски, 25 *Aux⁻*, 162 *Aux⁺*, 159 неутрални – сегашно и бъдеще вр.). Това като че ли отразява дезориентираност и неяснота коя от страните в конфликта трябва да се подкрепи.

Интересно е да се проследи по какъв начин функционира евиденциалността при предаване на изявите на различни политици. Първите няколко съобщения са преведени или преразказани близо до изходния текст и използват свидетелски или неутрални форми – това са официалното изявление на ТАСС за преврата в СССР, съобщението от застаналия начело на преврата Г. Янаев, за съдбата на М. Горбачов и биографична справка за Г. Янаев. В същия брой намираме съобщение за действия на Б. Елцин, тогава президент на РСФСР, който застава против пучистите. То използва основно *Aux⁺* в разказа за „недокументираните“ действия на Елцин, а издаването на указ се описва със свидетелски: журналистът трябва да е имал възможност да види текста на указа, но едва ли е имал възможност да следва Б. Елцин навсякъде:

(9) Борис Елцин е наредил (1) на всички военни части и части на КГБ да се оттеглят и е обявил (2), че поема контрола върху Русия... Елцин е призовал (3) да не се изпълняват разпоредбите на неконституционния Комитет по извънредното положение. Часове след като стана (4) известна новината за установяване на извънредно положение в Съветския съюз и за отстраняването на Горбачов, сред участниците в хилядния митинг на Манежния площад в Москва са били (5) разпространени листовки с обръщение на президента на РСФСР Борис Елцин, министър-председателя Иван Силаев и изпълняващия длъжността председател на Върховния съвет на РСФСР Руслан Хасбулатов. В него се казва, че е бил (6) извършен десен, антиконституционен, реакционен преврат... В късните следобедни часове Борис Елцин издаде (7) указ, с който комитетът бе (8) обявен за антиконсти-

туционен и действията на организаторите му бяха (9) квалифицирани като държавен преврат, който представлява държавно престъпление (Дума, год. II, № 209, вторник, 20 август 1991).

Както виждаме, тук се използват и свидетелски форми, и *Аих*⁺. Формите (1–3) описват действия на Елцин, за които, както може да се разбере, журналистът е научил от някакъв извор, но не ги е виждал лично и не иска нито да носи отговорност, нито прекалено да се дистанцира – затова се използват *Аих*⁺. (4) разказва за вече установения факт на преврата (това е пак своего рода деиктична употреба на свидетелската форма, защото посредством нея се установява връзка с вече познатите факти). (5) предава отделна случка, съобщена от някой източник. (6) преразказва съдържанието на листовките, за което важи казаното за формите (1–3). В (7) се използва свидетелска форма (аорист), защото журналистът трябва да се е запознал с текста на указа, а пък (8–9) придобиват перформативен характер: фактически приемането на указа означава квалифицирането на преврата като антиконституционен (това вече не е преразказ, и затова не се използват *Аих*⁺).

В по-нататъшните съобщения в този брой свидетелските форми се използват извънредно икономично: основание за свидетелска форма е само личното свидетелство на говорещия или лично запознаване със съответния документ (указ или наредба). За всички останали събития се използват *Аих*⁺. Това продължава и в броевете от 21–22 август: ако става дума за директно наблюдавани от журналиста действия, позоваване на източник („Би Би Си съобщи...“) или документ, представен от една от страните в конфликта, използват се свидетелски форми; като основни се използват *Аих*⁺; за да се покаже по-голяма дистанция, се използват *Аих*⁻. Впрочем, доста често авторите не правят никакви коментари и затова съобщенията им изглеждат на пръв поглед доста объркано:

(10) Лидерите на няколко съветски републики ясно дадоха (1) да се разбере, че не се канят да прекъснат политиката на реформи независимо от преврата в Съветския съюз, съобщи (2) „Гласът на Америка“.

Молдова и занапред ще се стреми да постигне своята независимост от СССР, заяви (3) президентът на Молдова Мирча Снегур, говорейки по Молдовската телевизия няколко часа след преврата.

Преустройството в Киргизстан ще продължи и ще се провеждат набелязаните радикални реформи, заяви (4) президентът на Киргизстан Аскар Акаев. В републиката е спокойно, предприятията работят. Войските на Министерството на вътрешните работи на СССР са заели (5) няколко здания, в които са разположени правителствени учреждения.

Председателят на Върховният съвет на Украйна Леонид Кравчук е казал (6), че са недопустими антиконституционните и незаконните органи на властта. <...>

Ръководителите на Латвия, Литва и Естония са заявили (7), че не признават новото съветско правителство и ще игнорират комитета, свалил Горбачов. Те са отхвърлили (8) също заповедта на командувачия на Прибалтийския военен окръг генерал Фьодор Кузмин, който обявил (9), че държи в ръцете си властта в републиките.

Върховният съвет на Литва е одобрил (10) резолюцията за солидарност с Руската федерация за оказване на съпротива на правителствения преврат <...>.

Президентът на Грузия, Президиумът на Върховния съвет и правителството на републиката са направили (11) декларация, в която се казва, че в създадената обстановка е необходимо спокойствие и спазване на реда и дисциплината.

В столицата на Узбекистан се е състояла (12) среща на президента Ислам Каримов с актива от града. Анализирайки положението, президентът е казал (13), че не е необходимо да се въвежда извънредно положение в Узбекистан. <...>

В Армения президентът Левон Тер-Петросян в обръщение към нацията призова (14) политическите сили и средствата за масова информация да бъдат максимално съдържани и да избягват всякакви оценки, изводи и коментари за преврата в СССР.

Съобщението, което си позволих да цитирам подробно, има сложна дискурсивна структура. Без оглед на това, че източникът на цялото съобщение е „Гласът на Америка“, в рамките му се използва широк спектър евиденциални форми: и свидетелски, и Aux^+ , и Aux^- . Тук действат както правила за предаване на незасвидетелствани събития, така и своего рода дискурсивни правила. (2) е позоваване на директен източник, затова не може да бъде никаква друга форма освен свидетелска. По-сложно е да се обяснят някои други форми: (1) е едно резюмиране на цялата статия и по свидетелската форма разбираме, че журналистът не се дистанцира от предаваната информация. Това, че формите (3–4), които я следват, също са свидетелски, може да се обясни с началната им позиция в текста: както в примерите 7 (форма 1) и 9 (форма 4) от настоящата статия, те изпълняват деиктична функция, като въвеждат получената информация в пространството на личното знание на говорещия (=автора на статията). Тук става дума не само за въпросните изречения, но и за съобщенията от други републики. Преминаването към Aux^+ в (5) показва, че тук става дума за допълнителен факт, към който авторът запазва дистанция. Формите (6–8; 10–13) по същество не се отличават от (3–4), понеже източникът остава същият – „Гласът на Америка“, обаче тук вече не може да става дума за инициална позиция и затова се използват Aux^+ (което бихме очаквали от самото начало, ако не се бяха намесили правилата за текстовата структура). (9) предава неочакван факт, за който по всяка вероятност не е била получена информация от

друг източник, освен това, самата му природа е сензационна⁷, затова *Aux*⁻ се използва като адмиратив. (14) се намира в крайна позиция и затова авторът пак посредством свидетелска форма възстановява връзката с пространството на личното си знание.

През 1992–1993 г. основните форми в съобщенията от Русия са свидетелски и неутрални. Несвидетелските форми (както *Aux*⁺, така и *Aux*⁻) са достъчно редки – дори в съобщенията от седмицата след преврата от 3–4 октомври в Москва⁸. Обаче може да се каже, че след събитията от 1991 г. те вече са влезли в политическия дискурс и сега може да се използват свободно, без влияние на действалата досега идеология: авторите са свободни да добавят свои коментари. Има промени и в състава на публикуваните текстове: от страниците на вестника практически изчезва руската политическа хроника (няма вече съобщения за текущи посещения на високо ниво, на които гостите и домакините на срещата „в дух на приятелство“ обсъждат следващите крачки „по пътя на взаимното сътрудничество“).

3. Изводи

Езикът на медиите отразява идеологическите промени в обществото. Приложено към официалния вестник на Българската комунистическа партия „Работническо дело“ по времето на промените в България и перестройката в Съветския съюз, това се доказва от функционирането на граматичната евиденциалност. Поради това, че и в рамките на съветското информационно пространство може да съществуват различни видове източници, в началото на периода виждаме, че в официални, идеологически важни текстове (като съобщения за демонстрации или срещи на високо ниво) се използват свидетелски форми дори когато журналистът не е бил пряк свидетел на събитията. При това, ако съобщението е получено по канал с по-малко идеологическо значение или се касае за събития от по-малък мащаб, е възможно използването на несвидетелски форми. През 1988–1990 г. несвидетелските форми започват да навлизат в политическия дискурс (става дума за *Aux*⁺, които предават по-малка дистанция от информацията), дори в съобщенията за срещи на високо ниво. Възможно е това да отразява промените в идеологията при установяване на гласността в Съветския съюз. Употребата на формите през 1991–1993 г. отразява разпадането на идеологическата машина. По време на пуча през 1991 г. не е ясно дори на кого ще принадлежи властта и какви идеологически промени ще настъпят, затова точно по това време за кратко несвидетелските

⁷ Ако се дистанцираме от факта, че целият преврат е сензационен *par excellence*: съвременниците наблюдават гибел на една империя, дълго време стояла начело на военно-политическия блок, в който влизаше и България.

⁸ Само в една статия – „Как КГБ помогна на „Жигули“ с 38 милиона долара“ (Дума, 4 година. брой 241, петък, 15 октомври 1993 г.) повечето форми са *Aux*⁻, но тук става дума за едно разследване на събития, станали доста отдавна.

форми се превръщат в основни. След изчезването на действалите досега идеологически нагласи журналистите стават по-свободни в избора на формите и тук ние забелязваме доста редки явления (напр. използване на формите като деиктичен показател за свързване на информацията с вече познатата и маркиране на различни части в текста). Доколкото може да се разбере от наличния материал, точно събитията на неуспелия преврат в Русия през 1991 г. стават граница, след която тази свобода се реализира напълно⁹.

Библиография

- Алексова 2003: Алексова, К. *Адмиративът в съвременния български език*. София, 2003.
- Андрейчин 1949: Андрейчин, Л. *Граматика българского языка*. М., 1949.
- Ван Дайк 1986: van Dijk, T. A. (ed.). *Discourse and communication: New approaches to the analysis of mass media discourse and communication*. Berlin, 1986.
- Ван Дайк 1988: van Dijk, T. A. *News as discourse*. New York, 1988.
- Васева 1995: Васева, Ив. Преизказването в българския и руския език – В: *Прояви на междуезикова асиметрия при превод от чужд на български език*. 2. София, 1995, 7–97.
- Георгиева 1985: Георгиева, Е. Преустройство в семантичната структура на преизказно наклонение в съвременната книжоезикова практика. – В: *Славистичен сборник*. София, 1985.
- Герджиков 1984: Герджиков, Г. *Преизказването на глаголното действие в българския език*. София, 1984.
- Дапчева 2003: Дапчева, Й. Пересказывательные формы глагольных времен в современных болгарских газетах (функциональный аспект) – В: *Исследование славянских языков и литературы в высшей школе: Достижения и перспективы*. Москва, 2003.
- Замбова 2000: Замбова, А. *Манипулативни езикови стратегии в печата*. София, 2000.
- Кехайов 2008: Кехайов, Р. Interactions between grammatical evidentials and lexical markers of epistemicity and evidentiality: a case study of Bulgarian and Estonian. – Wiemer, B. und V.A. Plungjan (Hg.). *Lexikalische Evidenzialitäts-Marker in Slavischen Sprachen*. [Wiener Slawistischer Almanach. Sonderband 72], München–Wien. 2008, 165–201.
- Колство 2009: Kolstø, P. (ed). *Media Discourse and the Yugoslav Conflicts*. Franham, 2009.

⁹ Разбира се, ексцепцираният материал е разпръснат по броеве, разделени с години, така че в рамките на дадената статия не мога точно да определя влиянието на промените в България върху употребата на формите, но от цитираните работи на Е. Георгиева (Георгиева 1985); Ив. Васева (Васева 1995); С. Стоичкова и Е. Чаушева (Стоичкова, Чаушева 1995); Р. Шопов и С. Вълкова (Шопов, Вълкова 1995); Р. Ницолова (Ницолова 1998); А. Замбова (Замбова 2000); Й. Дапчева (Дапчева 2003); Е. Метева-Русева (Метева-Русева 2009) става ясно, че то е огромно.

- Кущаров 1978: Кущаров, И. Преизказни модификатори в южните славянски езици. – В: *Съпоставително езиковедие* 1978, № 4, 41–54.
- Кущаров 1994: Кущаров, И. *Едно екзотично наклонение на българския глагол*. София, 1994.
- Макарцев 2008: Макарцев, М. К. К вопросу о связи лексических и грамматических показателей эвиденциальности в болгарском языке. – В: Wiemer, B. und V.A. Plungjan (Hg.). *Lexikalische Evidenzialitäts-Marker in Slavischen Sprachen*. [Wiener Slawistischer Almanach. Sonderband 72], München–Wien. 2008, 239–284.
- Метева-Русева 2009: Метева-Русева, Е. Чуждото слово – начин на употреба от българските вестници. – В: *Le mond diplomatique. Българско издание*. 1.06.2009 (електронна публикация: <http://bg.mondediplo.com/article426.html>; проверено на 8.05.2011)
- Ницолова 1998: Ницолова, Р. Основни тенденции в развитието на българския печат след 10.11.1989 г. – В: *Езикът на медиите у нас (Медиите и езикът)*. София, 1998.
- Ницолова 2007: Ницолова, Р. Модализираната евиденциална система на българския език. – В: В. С. Храковский (отв. ред.). *Эвиденциальность в языках Европы и Азии*. Санкт Петербург, 2007, 107–196.
- Ницолова 2008: Ницолова, Р. *Българска граматика. Морфология*. София, 2008.
- Стоичкова, Чаушева 1995: Стоичкова, С., Е. Чаушева. Преизказно наклонение в някои средства за масово осведомяване. – В: *Социолингвистика и комуникация. Проблеми на социолингвистиката 4*. София, 1995.
- Филдер 1995: Fielder, G. E. Narrative perspective and the Bulgarian I-participle. – In: *Slavic and East European Journal* 1995, № 39, 585–600.
- Филдер 2001: Fielder, G. E. Questioning the Dominant Paradigm: An Alternative View of the Grammaticalization of the Bulgarian Evidential. – In: V. A. Friedman and D. L. Dyer (eds). *Of All the Slavs My Favorites (=Indiana Slavic Studies 12)*. Bloomington, 2001, 1–31.
- Фридман 2001: Friedman, V. A. Hunting the elusive evidential: The third-person auxiliary as a boojum in Bulgarian. – In: V. A. Friedman, D. L. Dyer (eds), *Of all the Slavs my favorites: In honor of Howard I. Aronson. Indiana Slavic Studies, № 12*, 2001, 203–230.
- Фридман 2011: Friedman, V. A. Enhancing National Solidarity through the Deployment of Verbal Categories: How the Albanian Admirative Participates in the Construction of a Reliable Self and an Unreliable Other (in print).
- Шопов, Вълкова 1995: Шопов, Р., С. Вълкова. Словото в публичното пространство (Фразеологизмите и неологизмите в печата). – В: *Социолингвистика и комуникация. Проблеми на социолингвистиката 4*. София, 1995.

e-mail: makarcev@bk.ru